

RETORIČKI POSTUPCI U MARULIĆEVIM DJELIMA NA HRVATSKOM JEZIKU

Divna Mrdeža Antonina

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Divna Mrdeža Antonina
Filozofski fakultet
Zadar

Provjeravanja koliko retoričke paradigme *drže vodu* u Marulićevim epovima obavljena su uspješno u više navrata. Zahvaljujući mnogobrojnim istraživanjima područja epike — preciznije: *Judite* i *Davidijade* — Marulićeva pripadnost humanističkoj poetici, a ne srednjovjekovnoj, danas je neprijeporna. Ova analiza tražit će odgovore na pitanje kako se generički raznorodna Marulićeva djela napisana hrvatskim jezikom odnose prema retoričkim¹ rješenjima i postavkama. Predmet analize ponajviše su sličnosti i razlike retoričkih ustrojstava dviju biblijskih obrada — *Judite* i *Suzane*. *Judita* se nameće kao paradigma Marulićeve epske retorike, a *Suzana* će biti podvrgnuta analizi ponajprije s obzirom na sličnosti koje slijedi i poštuje i razlike koje uvodi u odnosu na paradigmu. Dva su razloga takvu tretmanu Marulićevih versificiranih biblijskih epizoda. Jedan leži u kronologiji dvaju tekstova: *Judita*, kao starija, prva postavlja parametre retoričkog obličja u narativnom tekstu biblijske tematike. Drugi počiva u znanstvenim spoznajama o tim tekstovima: *Suzanu* se mnogo manje nego *Juditu* podvrgavalo temeljitoj analizi, služila je najčešće kao pričuvno vrelo i potporanj zapaženih retoričkih elemenata

---

¹ O retorici u Marulićevim djelima dosta se pisalo u znanosti o književnosti s književno povijesnih i teorijskih aspekata. Usp. npr., Petar Škock, »O stilu Marulićeve 'Judite', *Zbornik Marka Marulića*, JAZU, Zagreb 1950; Darko Novaković, »Marulićeva 'Davidijada' kao priča«, *Latina et Graeca*, 28, Zagreb 1986; Branimir Glavičić, »O Marulićevu figurativnom načinu izražavanja« (1), *Colloquia Maruliana* V, Split 1996, str. 13-18; Andrea Zlatar, »Marulićeva 'Davidijada'«, Zagreb 1991; Dunja Fališević, »Figura u epu (na primjeru Marulićeve 'Judite')«, *Tropi i figure*, Zagreb 1995. Mirko Tomasović, *Marko Marulić Marul*, Zagreb–Split 1999. Najuočljivija retorička aparatura epa — mitološki motivi, katalozi, prozopografija, topografija (npr. marine), kronografija (npr. albe), itd. — već je podosta znana te se ovaj rad neće baviti tom problematikom retorike.

u *Juditi*. Što sličnosti i otkloni od starije *sestre* znače u skupnosti tog samosvojnog teksta, nije temeljito analizirano.

U članku ćemo se služiti analizom različitih retoričkih elemenata grupiranih prema prioritetima narativnog teksta. Na prvom su mjestu važnost i položaj priče u oba djela; na drugom, verbalna usmjerenost pripovjedača na izlaganje priče, komunikaciju s Bogom i razgovor sa čitateljem te komentar samog postupka pisanja; na trećem, kompozicija; na četvrtom, način izlaganja s obzirom na tretiranje napetosti; na petom, odnos epskog i dramskog.

I jedan i drugi tekst bit će promatrani s obzirom na predtekst — biblijsku priču.² Razglobljivanje Marulićevih tekstova trebalo bi pokazati kojim postupcima na biblijskom tekstu Marulić konstruira pojedinu književnu vrstu. Krećući se tom linijom valjat će promotriti posebnu domenu — otklone od biblijske priče: prvenstveno, nadgradnju biblijske priče proširivanjima osnovnog teksta; potom, sažimanja biblijske priče; i naposljetku, intervenciju u biblijsku priču mijenjanjem osnovnog teksta.

Splitski je humanist i ostala svoja djela sastavljao u maniri poznavatelja antičke retoričke prakse. Evidentno je da struktura i kompozicija njegovih molitava sintetizira kršćansku retoriku. I ta Marulićeva djela stoje u određenom retoričkom odnosu naspram obrade dviju biblijskih priča o slavnim ženama. Prozopografija i čvrsta kompozicija su na prvi pogled najuočljivije retoričke veze među epskim i molitvoslovnim tekstovima. Također, odnos narativnog i dijaloškog su svakako zanimljivi klasično-epski rekviziti. Retorička rješenja dijaloških i narativnih dionica mogu se komparirati u Marulićevim tekstovima različitih vrsta, a posebice valja razvidjeti u kgojoj ovisnosti te komponente stoje u dramskim djelima koja mu se pripisuju ponekad, u kojoj u epskim djelima, te postoji li reciprocitet uvjetovan statusom teksta.

Marulićev retorički uzor nemoguće je iščitati iz jednoga priručnika, te stoga nemamo namjeru postati dijelom »raširene monističke zablude koja tisućljeće antičke retoričke refleksije promatra kao strogo usustavljenu cjelinu«. ³ Humanističko-biblijski ep Marulić bez ograda uvodi u hrvatsku književnost, pred domaću čitalačku publiku, opremljena gotovo posvema onim što je čitatelj, koji poznaje epsko stvaralaštvo, mogao očekivati. Vanjsko obličje dijelom treba zahvaliti uglavnom antičkoj retorici,⁴ vergilijanskoj tradiciji, te, naravno, domaćem književnom naslijeđu od koga je baštinio stih kao vrlo važan i uočljiv element, a dijelom pak srednjovjekovnoj retorici i poetikama.

² Kojom se redakcijom *Vulgate* Marulić služio danas ne možemo sa sigurnošću pretpostaviti budući da ih je u njegovo vrijeme više bilo u upotrebi. Međutim, razlike među redakcijama *Vulgate*, koje se odnose na *Knjigu o Juditi* i *Knjigu o proroku Danielu*, nisu od presudne važnosti glede utjecaja na Marulićeve tekstove.

³ O shvaćanjima antičke retoričke tradicije vidjeti u: D. N o v a k o v i ć, »Stilska dimenzija figura u antičkoj retoričkoj tradiciji« u *Tropi i figure*, ur. Živa B e n č i ć i Dunja F a l i š e v a c, Zagreb 1995, str. 11.

⁴ Funkciju retoričke figure u Marulićevoj *Juditi* prikazala je Dunja F a l i š e v a c u članku »Figura u epu (na primjeru Marulićeve *Judite*)« u spomenutom zborniku *Tropi i figure*.

II.

Priča ima primat u žanrovskom određenju epa i to s obzirom na činjenicu koliko ispričani događaj utječe na stvarnost zajednice u kojoj (ili za koju) se zbilo.⁵ Tema Marulićeva epa o Juditi uzeta je iz starozavjetne Knjige o Juditi. Značenje pothvata bogobojazne udovice ima presudnu važnost za opstanak jednoga naroda, čime se upravo udovoljava školskim propozicijama epa. Marulić tek odbacuje postupak epskog završetka priče da bi tekst iz Biblije dobio nastavak u formi svenarodne tužaljke za Juditom — suprotno onomu što bi bilo u skladu s okvirima epske retorike.⁶ Osim gotovo posvemašnje odanosti predlošku iz kojega derivira završni, atipičan za ep, »pogled u budućnost«, u autorovu potrebu za kompletnom dorečenosti vjerojatno se upliće, u mnogim književnim vrstama tada još uvijek prisutno, i srednjovjekovno poimanje da ne smije biti ničeg nedorečenog i ostavljenog nagovještajima.

U *Suzani* se ne može zamijetiti nikakva odrednica o nacionalno važnoj priči obvezatnoj za ep koju je *Judita* ispoštovala. I samo ishodište je drugačije: biblijski kontekst iz kojeg predtekst potječe znatno je širi od same priče o Suzani. »Daniel spašava Suzanu« iz Starog zavjeta (*Daniel*, 13) epizodni je dio knjige o Danielu: lijepa žena, optužena zbog tuđe pohote, kao nedužna žrtva izlazi pobjednicom. Taj je siže arhetip koji u književnosti ne prerasta u nacionalno važnu priču. Često će se javiti, ponešto modificiran, u srednjovjekovnim kršćanskim legendama o sveticama mučenicama⁷ budući da je pogodan *exemplum* kršćanskom životu. I Marulić je uzima za temu književne obrade koja je izvrsna podloga piščevim ekskursima — apelima čitateljstvu za ćudoredno bogobojazno ponašanje.

Međutim, i na razini zbivanja u oba Marulićeva djela postoji izvjesna sličnost budući da glavni događaj proizlazi iz temeljne osobine likova. Moralna ispravnost Bogu odanih ljepotica u oba je teksta preduvjet zbivanja: u *Juditi* naizgled uzgredna, ali je preduvjet dobivanja božanske potpore za uspjeh glavnog čina (»da je ta pohota

⁵ Usp. o tome npr. Pavao P a v l i č i ć, »Epsko pjesništvo« u *Uvod u književnost*, Zagreb 1983; Michael R o b e r t s, *Biblical Epic and Rhetorical Paraphrase in Late Antiquity*, Liverpool 1985; J. B. H a i n s w o r t h, *The Idea of Epic*, Universty of California Press, Berkeley, Los Angeles, Oxford, 1991.

⁶ Juditina smrt i glas slave što je prati dugo nakon smrti ne pripadaju, prema pravilima stvaranja epa, korpusu humanističkog epa. Već je ranije Milivoj Šrepel zapazio to proizvoljno odstupanje, budući da je Marulić: »ovim dodatkom prekoračio granice epa, te je u tom radi moralne tendencije volio ostati vjeran Bibliji, nego li zakonu starih pjesnika. Na sreću podaje knjiga o Juditi (izuzevši početak i konac) sama po sebi zgodno koncentriranu radnju, pa se tako i Marulićeva obrada mogla lakše primaći onomu što zovemo epom«. M. Š r e p e l, »O Maruliću. O četiristogodišnjici Marulićeve 'Judite', Rad JAZU 146, Zagreb 1901, str. 41.

⁷ Logikom iščitavanja tekstova utemeljenoj na povezivanju sporednih motiva, moglo bi se, *mutatis mutandis*, detektirati sklonost obradi sličnog motiva u drami o sv. Margariti, koju pojedini znanstvenici pripisuju Marku Maruliću. Usp. o tome uvodnu studiju S. P. N o v a k a u knjizi Marko Marulić: *Drame*, Zagreb 1986; Marulićevo autorstvo te drame zagovara i Carlo V e r d i a n i, *O Marulićevo autorstvu firentinskog zbornika*, Split 1973.

Oloferna svela/ na taka jur mela da će leći nice,/ a gradi i sela steći parvo lice«, 1398-1400),⁸ a u *Suzani* je osnova zapleta (»i prija blago sve i život izgubit/ ner za toj i za sve u nič ti zagrubit«, 65-66).⁹ Suzanina je ljepota zov bludnu grijehu, a štovanje Mojsijevih zakona odbija pristanak na grijeh što rezultira izborom smrtno presude: »Ako dila huda s vami tuj učinim,/ kako Božja suda uteć mogu, ne vim./ Ako li ne učinim ča budete hotit,/ ruke će vaše, vim, mene pravu zgubit./ Da volju ne prostit životu ovomu/ ner tako sagrišit gospodinu momu« (253-258). Marulić je priču o Suzani »proizveo« iz religiozne i moralne potke Juditina lika, uz jednu razliku: Judita je u trenutku ratne opasnosti prisiljena svući kostrijet i usmjeriti svoju ljepotu na djelovanje u korist svog naroda. Kao što Judita obranjuje svojim činom zajednicu ugroženu izvana, Suzana štiti moralni sustav zajednice prikazujući svojim činom odbijanja grijeha zlo koje joj prijete iznutra. Naime, Izraelov Bog štiti svoj izabrani narod samo dok je nevin, a uz sitne preinake isto se preslikava: »A ti ki čteš, ne daj da tobom oblada/ volja nika takaj ka panjke naklada/ ter družih razklada i psuje i hudi,/ Boj se Božjih sudi, takih Bog ubija,/ čuj se lažnih ćudi, laža zlo navija« (663-668). U vrijeme mira Judita bi bila pasivna Suzana, a vjerojatno bi vrijedilo i obrnuto kad bi se stekle sve potrebite okolnosti. Likovi Judite i Suzane u Marulićevim su tekstovima dobili potrebno obilježje kršćanske vrline uklopivši se u autorove poznate teološke poglede i svjetonazor. Slične su moralne zasade prisutne i u ostalim njegovim djelima vjerskoga karaktera, i ne samo u pisanoj riječi nego su ga poticale i na gorljivo aktivno djelovanje u javnom životu.¹⁰

Već pri ispitivanju prve relevantne komponente u epu jasno se vidi da je Marul svjesno iznijansirao razlike u pričama predložaka odabranih za epsku obradu.

III.

Riječ pripovjedača usmjerena je na priču, čitatelja i komunikaciju s Bogom te na sam postupak pisanja. U kakvu su odnosu Marul — Bog — čitatelj razvidno je već u prvim stihovima obaju djela. Retoričkom formulom invokacije — otvaranja epa o *Juditi* — zazivlje se Stvoritelja (»ti daješ slatko pet, vernim si ti pokoj«), »polemično« odbacujući Apolona i muze (»a ne skup trikrat troj divička okola./ pridavši još u broj s kitarom Apola«, 15-16), a zapravo neizravno ih uvodeći u retorički pojmovnik čitatelja. U invokaciji *Suzane* mnogobožačka se konkurencija Stvoritelju izostavlja, pjesnik mu zahvaljuje na prethodno uspješno pruženoj pomoći opjevanja Juditine smionosti (»pomogal si mene udovicu hvalit«), a nanovo moli: »sad ove družbene hvale pomoz mi dit«. Upleće izravno didaktičku svrhu

⁸ Svi citati iz *Judite* preuzeti su iz izdanja Književnoga kruga, ur. Milan M o g u š, Split 1988.

⁹ Citati iz *Suzane* preuzeti su iz izdanja: Marko Marulić, *Pisni razlike*, ur. Josip V o n č i n a, Književni krug, Split 1993.

¹⁰ Vidjeti o tome, i o mnogim drugim detaljima iz Marulova života, u spomenutoj knjizi M. T o m a s o v i ć a.

djela spominjući najvažnijeg recipijenta — čitateljice: »počitat u koju vernost budu žene,/ ke pod muže(m) stoju, nad svimi počtene« (5-6). Uvodni zaziv *Judite* lišen je toga. U *Suzani* Marulić ide još korak dalje nagovješćujući odmah u zazivu otvorenost priče tj. postupke aktivnoga uvlačenja čitatelja: »A vi prim' te ovoj sve ke ste neviste:/ nauk će bit vam toj griha da ste čiste« (11-12).

Uvlačenje čitatelja profilirano je u *Juditi* na nekoliko načina: u vidu komentara kojim se autor nevidljivom čitatelju (slušatelju) obraća samo formalno. Priopćavanje je samo okvir sentencioznom opažanju, konstataciji o pravedniku koji će, izložen stradanju, stajati bliže spasenju: »Vidiš li da u kom čoviku pravda jest,/ još da ga triska grom, u dobro ga će unest;/ dobro će ustati i sest, vekše će nevolje/ napokon ga navest na spase' je bolje« (1718-1721). Slično Marulićevo zastajkivanje često je refleksija koja tek ima ulaznu (»Oholosti luje vidi li ovoga,/ ki se ne sviduje, mneć se vekši boga«... 382-384), i izlaznu formulu izravnoga govora čitatelju o oholosti (»to t' će biti njegov konac ki sad stoji/ ter mni da je takov da ga se i smart boji«, 392-393), ali središnji dio govora više ima oblik monološkog razmatranja. Sukus istovjetne kršćanske misli (»A ti glavu dvižeš ter se velik činiš,/ Više sebe sižeš; umriti li ne mniš?«)¹¹ nalazi se i u pjesmi iz *Vartla* »Od sedam smartnih grihov« koja se pripisuje Maruliću.

Kratak uzdah olakšanja zbog povjerenja u kažnjavanje griješne oholosti oteć se autoru i u čitateljevo ime: »Bože, kolikih sil kolika gardina,/ kolikih slava dil i hvale visina,/ koli vred izlinja pribiv se na poli! Tako bog načinja svih ki su oholi« (1814-1817). Izravno kazivanje čitatelju na marginama teksta »Uči se ovdi kako imaš gosta počtovati« (od 737. stiha) ima praktičan općekulturni (prosvjetiteljski) karakter.

Na samo tri mjesta u glavnom tekstu i jednom napomenom na margini Marulić izravnim kazivanjem apostrofira čitatelja u *Juditi*. To je bilanca koja govori da priča »zaglušuje« zastajkivanja takve naravi, a komentar svojstven biblijskom epu ne realizira se pretjerano često u formulama izravnog obraćanja čitatelju.

Uz obvezatnu invocaciju, zahvale su češći oblik neposredne »komunikacije« s Bogom. Ali općenito, mjesta takvog tipa izravnog autorova govora nisu mnogobrojna u tekstu. Zbog položaja invocacije, koja je uvijek upečatljiva uvodna retorička formula, što u svom sadržaju ima nekoliko elemenata: odavanje poštovanja, molba, molitva i zahvala,¹² dobiva se dojam češćeg otvorena zaziva Svevišnjega nego što je zaziv doista prisutan. Dojam pojačavaju i druge molitve

¹¹ Petar L u c i ć, *Vartal*, priredio Nikica K o l u m b i ć, Književni krug, Split 1990, str. 314-315). Pjesmu je Vatroslav J a g i ć uvrstio među Marulićeve (SPH 1, 9, tekst na str. 223-224), a slično o autorstvu misli i Vjekoslav Š t e f a n i ć, budući da je u *Rapskoj pjesmarici* pronašao iste stihove (Još Marulićevih stihova, 290-291).

¹² Ni jedan od ovih *dijaloga* s Bogom nema karakter cjelovita razgovora nego jednosmjerna jer sve su riječi usmjerene sa zemlje u Nebo bez povratne informacije u vidu konverzacije. Dakle, u takvom »razgovoru« sa Svevišnjim ne radi se o »iskazu autoriteta« (usp. A. Z l a t a r, n. d. str. 59.), nego upravo o govoru druge »polovice« koji poprima različite forme.

u tekstu, čineći proširenja izravnije vezana uz samo osnovno tkivo priče, ali autor ih ne odašilje u vlastito ime nego ih moli neko od likova u sklopu uobičajene religiozne predradnje (zaziva u pomoć) prije važnog djelovanja.

Izuzimajući već analiziranu invokaciju obaju tekstova, u kakvim se trenucima priče pisac zaustavlja da bi apostrofirao Boga ili čovjeka u *Suzani*? Opis Suzane otpočinje sugestivnim obraćanjem čitatelju: »Bile biše šije, a čarnih očiju,/ glavice milije **ner ti reć umiju**« (31-32). U prvom dijelu opisa lika Marulić se obraća čovjeku (prolazno, ljudsko=profano, upućuje čovjeku), a u drugom dijelu — opis Suzaninih vrlina — obraća se Bogu (ljudski duh je sakralni element u čovjeku — upućuje se Bogu): »U družbi živihu lipost i pošten glas,/ složili se bihu kakono s tistom kvas/ (...) A to **darom tvojim, Bože**, ter milostju« (47-48,53). U dvadesetak stihova, koliko zaprema dio opisa duhovnih kvaliteta, Bog se u više navrata zaziva. Odmah nakon te dionice, Marulić se vraća čitatelju u opisu Joakimova imanjanja: »A muža nje stan'je biše poglavito/ u toj tad daržan'je veruj stanovito« (69-70). Opis vrta, i duše pravedne koja mu ima biti prilična, zaokružuje se novim apostrofiranjem čovjeka (stihovi 153-156), apelirajući na nj da se ne žalosti ako ima dušu čistu koja je vrednija od tog *žardina*.

U pripovjednom postupku Marulić u *Suzani* komunicira i s vlastitim perom:¹³ »Sad kitara moja obarni glas k onoj/ dostojna je koja da se da kruna njoj« (156-157). Također, autor često iznosi svoje stavove i nagovara slušateljstvo na razmišljanje. Osjećaj zajedničkog nastupa koji nudi čitatelju više je nego sugestivan što pokazuje, i sljedeći komentar: »A da svih razgleda, tako se meni mni, rekal bi: Goveda taka su kako vi. -/ Debljega od njih ni človika tuj bilo,/ zato **mislimo mi** ča biše njih tilo« (269-272). Marulić tjera čitatelja na potpunu zaokupljenost pričom i sugerira mu vlastita tumačenja sadržaja i razmišljanja. Obračunava i sa svojim komentarima ispričavajući se čitatelju: »Daleč sam zaridal, vrime se je varnut,/ gdi sam vapaj slišal koga moćno bi čut./ Gledajte dobro nut ča će se zgoditi,/ to t' će sad moj leut zvoneć govoriti« (287-290). Sugestivnost i u opisima govori kako Marulić želi približiti čitatelju emocijama nabijene situacije: »Plačan je svaki bil, nitkor sarcu ne da/ pokoja; ti bi mnil martvu da ju gleda« (301-302). U tim se formulama zrcali dah usmene riječi, no neće biti da je je riječ o izravnom naslijeđu usmene retorike nego prije o pravilima sastavljanja srednjovjekovnih pripovjednih tekstova te ponajviše retorike liturgijskih propovijedi: »I [o]to t' Joakin i žena grede s njim«.

Okamenjene formule ne znače istinsko apostrofiranje već imaju tendenciju pukog održavanja kontakta autor — čitatelj: »Tako **ti** neboga pojaše tuj pisan« (413). Autor ne želi izazvati samo sućut za glavnu protagonisticu nego podsjeća čitatelja na univerzalnost problema koji se može dogoditi bilo komu. Dakle, priča o Suzani nije samo priča nego je i primjer i upozorenje svima nevino optuženima

¹³ Prispodabljanje pisanja s plovidbom broda ovdje ne treba posebno isticati budući da taj dio Marulićeve slikovitosti gotovo redovito spominju autori koji se bave njegovim spjevovima.

da se valja pouzdati i prepustiti Božjoj providnosti i djelovanju. Sugovornik, dotle samo recipijent, postaje u trenucima poistovjećenja u neku ruku uvučen u radnju kao potencijalni protagonist jer se identificira sa sveljudskim jadom (progonjen a pravedan) u Božjem hvalospjevu: »da ti, koga mori jazik nepravdeni,/ znaj da Bog govori: blažen progonjeni,/ blažen nevoljeni za pravdu ki bude,/ ni bati gvozdeni njemu t' ne naude./ I kino ga hude, kunu, psuju, biju:/ njemu ti ne prude, sebi grih nadiju./ Van'jel'ja ti diju: ne hti strah imiti/ tih ki moć imiju samo put zgubiti;/ da hoti nositi onomu strah i čast/ ki more zabiti put s dušom u propast.« (417-426).

Izravno komuniciranje s Bogom i čitateljem često je međusobno povezano. Pjesnik u takvim dionicama teksta poput dobra inspicijenta upućuje čitatelja na božansko pokroviteljstvo, pravednost, snagu, utjehu — ovisno o prilici. Takvi dijelovi teksta često imaju funkciju uvodne ili zaključne misli (katkad i jedne i druge), u narativnom segmentu priče. Budući da predstavljaju prekid u naraciji služe istodobno i kao pauze, kao odmori rezervirani za kontemplaciju.¹⁴ Savjetodavni apel autor konkretizira u upozorenju na grijeh kojeg se valja čuvati: »A ti ki čteš, ne daj da tobom oblada/ volja nika takaj ka panjke naklada/ ter družih razklada i psuje i hudi,/ ništar ne otklada da komu naudi./ Boj se božjih sudi, takih Bog ubija,/ čuj se lažnih ćudi, laža zlo navija« (663-668) Apel je dvostruk jer dolazi i u vidu upozorenja na margini: »Čuvaj se laže«, a kao autor koji poštuje antitetični koncept, apelira čitatelju: »Ljubi istinu«. Naravno da se i u tim stihovima Marulić obraća čitatelju tumačenjem (zagovaranjem) Božjih blagodati usmjerenih istinoljubivima.

U zaključnom dijelu *Suzane* autor i čitatelj stapaju se ponovno u jedan glas govoreći stihove u prvom licu množine. Čitatelj i autor zajedno se smještaju na poziciju pozitivnog i razumnog nusuprot ženi koja je potencijalno leglo bluda. Žena — izvor grijeha — ponizno se klanja pred idealom, čistom Suzanom: »Samo pomenimo mužaticam ženam/ tere jim recimo: Oto Bog kaže nam/ koli draguje sam onih ke počten'je/ uzdarže i veru nam u čisto življen'je./ Ne pad u zgrišen'je prezzakon'ja huda,/ ne imaj mišljen'je, ženo, svita luda« (749-754).

Udijeliti savjet muškarcu autor se usuđuje sam, odlijepivši se od prvoga lica množine: »Jošće ću ponudit mladoga ki želi / sam sebi napruditi spuniv ča Bog veli./ Zakon bo na[m] veli da tko žene ine/ ner svoje poželi, jer tim grih[om] gine./ Ne stoj gdi počine, ne gledaj kud hodi,/ ne sliš ča začinje, ni ke riči svodi./ I gdi tance vodi, daleč se ukloni,/ i kad mimo hodi, oči s nje odkloni./ Vazda se zakloni od ženske općine,/ na svit se nasloni u komno ni hine« (761-770). Pouke mladiću kako se valja uklanjati Evinjoj kćeri da ne dođe u napast kao da proviruju iz kakve srednjovjekovne moralke te zakrivaju Marulića kao autora ukusa odnjegovana na ljubavnoj lirici Francesca Petrarke, kako se moglo odčitati u stilskom instrumentariju prozopografije glavne protagonistice u početnim stihovima djela. U samoobrambeni stavu što ga pjesnik savjetuje mladićima prepoznaje se potpuno

¹⁴ Vidjeti stihove 627-636.

drugačiji stav o grijehu od onog što ga nudi priča o Suzani. U Bibliji pa i u Marulićevu tekstu stvari su posve jasne: Suzana je oličenje kreposti, a muška pohota je pokretač priče. Međutim, u citiranim je stihovima pomaknuto težište grešnosti s muškarca na ženu kao da u biblijskom predlošku ne stoji upravo obrnuto.

Divinizacija Suzane naspram demonizaciji žene: Marulić postupa na prvi pogled kontradiktorno nudeći lik žene iz Staroga zavjeta vrijedan štovanja (izvan okvira ljubavne požude koja je nije uspjela umrljati), nasuprot ženi općenito koja potiče grijeh vlastitim ženstvom tj. samim svojim bićem. Nameće se pitanje ne polemizira li možda Marulić s neoplatonskim tumačenjem žene ili je nezadovoljan dojmom što ga žena ostavlja u ljubavnoj lirici Petrarkinih sljedbenika? U njegovim se stihovima može odčitati: žena je podvojena na *biće vrline* i *biće grijeha*. Stilskim rekvizitima petrarkističke pjesničke škole koristio se u opisima i obradi *bića vrline*, a rječnik mizoginog šibanja *bića grijeha* crpi na leksičkom vrelu srednjovjekovne retorike (i shvaćanja) o ženi. Nije li Suzanin lik niknuo ne samo iz Staroga zavjeta nego i iz Ficinove teorije o ljubavi: kontemplativnom dosezanju Boga, o jedinstvu dobrote i ljepote? Bit će da je doista tako jer se jedino na taj način mogu objasniti naizgled kontradiktorni retorički postupci definiranja žene. Marulić je naslutio da je jezik ranog petrarkizma više govor tijela nego govor o uzvišenosti duha. Pjesnici su se duhom svoje poezije udaljili od uzvišenog uzora, iscrpljujući se u oponašanje ljubavnih formi i rituala. Odatle svoju Suzanu postavlja nasuprot imaginarnoj grešnoj ženi, odnosno otud privid srednjovjekovne retoričnosti u citiranu Marulićevu iskazu s konca djela. Renesansu žene u hrvatskoj književnosti uvodi Marulić ipak pomalo neuobičajeno: s dvije biblijske junakinje koje se nude kao ideal grešnom ženskom općinstvu, ali i kao novi pogled na ženu.

Marulićev kršćanski humanizam ne prestaje iznenađivati čitatelja: tik do stihova s namjerno prenaplašenim *vonjem* srednjovjekovne retorike, očito posve prirodno za autora, dolaze neki književni postupci moderni za njegovo vrijeme. Riječ je o cjelini koja može stajati i samostalno kao oblik kvatroćentističke *agudezze*: »Jer ako vrućine od ženske liposti/ starcem, kim karv sti[n]je, zahode u kosti,/ kako će mladosti, ko[n] ognja hteć sidit,/ vruće same dosti, vrućinu ne imit?! Kako će sigur bit koga mladost vari,/ ako bludom gorit mogli su i stari?« (771-776).

Češća komunikacija s čitateljem i Nebom u *Suzani* nego u *Juditi* upozorava na nekoliko elemenata razlikovnosti među tim tekstovima, ali u prvom redu na pripadnost različitim žanrovima: ep poput *Judite* ima drukčije zakonitosti uvlačenja čitatelja u svijet djela i izvan modusa neposredne komunikacije s piscem. Figuru invokacije gotovo da treba držati malo po strani razmatranja te problematike jer je, kao neizbježna formula, okamenjeni dug retorici, a formalna obraćanja čitatelju u kraćim refleksijama relativno su rijetka mjesta doista usputna karaktera u tekstu *Judite*. Na mnogo je važnijem mjestu uvlačenje u priču pripovijedanjem, jer i ono ima samo po sebi informacija refleksivnog i moralističkog karaktera. Tek je mjestimice autor iskoristio neke istaknutije prigode za refleksije.

Suzana pak ima posve drukčiju namjenu: moralistička tendencija daleko je izrazitija u samoj potki priče, a Marulić ju je naglasio mnogo više nego u Bibliji

tako da Danijel, koji tom biblijskom epizodom ulazi na velika vrata u židovsku zajednicu kao glasnik Božji, u Marulićevu djelu biva poprilično zasjenjen eksplikacijom pouke o čednosti i pravednosti. Događaj je u službi moralističkih apela upućenih čitatelju i neprestana upozorenja na ulogu Svevišnjeg, a ne obrnuto kao u *Juditi*. Položaj priče u *Suzani* može se usporediti s položajem prisposoba iz Evanđelja u okviru crkvenih propovijedi gdje je priča samo podloga za razvoj propovjedne teme. Odnos narativnih dijelova i piščevih refleksija, komentara i apela u Marulićevoj poemi govori u prilog mogućnosti usporedbe s propovijedi na temelju sličnosti, budući da narativni dijelovi u *Suzani* gube u utakmici s komentarima. Priča biva znatno zagušenija u odnosu na piščeve eksurse nego, primjerice, priča u *Juditi*.

IV.

Neposredno obraćanje čitatelju (i, nešto rjeđe, Bogu) redovitom upotrebom postaje i sponom u kompoziciji, vezivnim tkivom narativnih dijelova i piščevih komentara. Međutim, to je tek uzgredan element kompozicije, a glavnina njezinih čimbenika proizlazi iz ustrojstva predložka. To zapravo znači da komponirajući ep autor ima podosta sužen manevarski prostor u izboru potrebnih retoričkih sredstava zbog sakralnoga predteksta kakav je Biblija gdje je svaka riječ božanska (*scriptura sacra* ima znak jednakosti s istinom) i ne smije joj se zadirati u smisao. Linearnost naracije i kronologija događanja izvornika nisu pretrpjele ozbiljnih preinaka u priči obaju Marulićevih djela. Ali Marulić preinačuje kompoziciju uzorka pomoću proizvoljnih epskih krojeva među Vulgatinom teksturom sastavljenom od 16 cjelina, praveći vlastite stanke i komponirajući šest *libara Judite* tako da postanu prilagođeniji potrebama epa. U *Juditi* je tim postupkom stvoreno ponešto naglašenije odgađanje napetosti kao i autoru potrebna simetrija unutar odabranog broja 6.

Ponuđenom širinom okvira (geneze priče) Marulićevo *parvo libro* informativnoga je karaktera. Unutar tog zadanoga okruća (nevolje što prijeti) problematika epa postupno će se konkretizirati kroz izlaganje priče prema načelu: od općega k pojedinačnom. Iz biblijskih ravnopravnih 16 epizoda odgađanje i zatezanje napetosti u epu pjesnik postiže odabirom pogodnih završnica *libara*, poglavito onih u kojima se priča već dobro konkretno kroz sudbinu pojedinačnih likova. Npr., ep ima na kraju drugoga *libra* primjeren epski »uspon« u vidu asirskoga bojnog pokliča na Izraelce, što doista više odgovara potrebnoj završnoj napetosti *libra*. Nakon bjesomučna pozivanja na zatiranje Izraelaca, na početku narednoga *libra* nemamo nastavak započete akcije nego praćenje Akiorove sudbine — postupkom odgađanja napetosti u vidu epizodnog detalja. Ili primjerice, epski je adekvatno otpočelo *četvarto libro* Juditinom molitvom u uvodu smirujući napetost i iznevjeravajući čitateljevo očekivanje akcije. Opširna molitva glavne junakinje odgađa za neko vrijeme zbivanje opuštajući luk napetosti. Osim toga, molitva na početku četvrtog *libra* u skladu je sa simetričnim tendencijama u kompoziciji djela: četvrto pjevanje je početak preokreta, a kršćanski uvod u početak pobjede slabih

čini molitva Bogu. Na koncu toga libra nagovještaj iz uvoda se preobražava u početak kraja — »Oloferne, vidiv ju, za njom se zamami« — kako Marulić otkriva u uvodnom kratkom sažetku epa. Domaćinska galantnost silnika naspram lijepe Židovke poslužiti će također kao pogodan uvod u napetiji trenutak: posljednju Holofernovu večeru. Završnim, šestim *librom* Marulić se vraća u zadane biblijske okvire (»Obrativ se Judit, reče: Slišete ča dim«, 1686) otpočinjući identično, sukladno s četrnaestom glavom Knjige o Juditi: »Judita reče svemu narodu: 'Poslušajte me, braćo!'« (*Judita*,¹⁵ 14 1), a završava pogrebnom naricaljkom čineći apendiks Bibliji.

Zahtjevima kompozicije prilagodio je autor također svoja prekrajanja i sažimanja priče u pojedinim dijelovima. Može se primijetiti da je taj postupak različito rabio u *Juditi* i *Suzani*. Primjerice, sam početak obaju tekstova obilježen je oprečnim postupkom: Biblija u uvodu Knjige o Juditi objašnjava opširnije od Marulića zbivanja prije sraza Nabukodonozora i Arfaksada. Eliminiranjem mnogih takvih detalja Marulić stavlja u prvi plan koncept sudbine oholog silnika (kroz pad Arfaksada) kao mikro-klicu onoga što će poslije prikazati detaljno u liku Holoferna.

Ako zaobiđemo uvodnu formulu, Marulić započinje *Suzanu* objašnjenjem čitatelju uza babilonskih na židovskom narodu u vrijeme kojih se desila priča o Suzani. Ta manja cjelina starozavjetne *Knjige o Danielu*, čije se »pripovjedanje« začinja formulom jednostavnih usmenih oblika u kontekstu čitatelju već poznatog babilonskog ropstva, obasiže samo jednu glavu (65 stavaka) teksta. U Marulićevu tekstu tomu korespondira 780 dvostruko rimovanih dvanaesteraca s prijenosnom rimom. 2126 dvanaesteraca istog tipa u *Juditi* naspram 16 glava Knjige o Juditi. Razvidno je da, razmjerno biblijskom polaznom tekstu, Marulić mnogo više stihova »troši« u *Suzani* nego u *Juditi*.

Proširivanja predložka čine opisi, refleksije, apeli, zahvale i molitve — inventar dodataka osnovici priče poput onih u *Juditi* i *Davidijadi*. Pobrojena dodatna nadgradnja znatno je opsežnija i brojnija u *Suzani* jer su i autorove nakane s tim djelcem naglašenije propovjednički obojene. Likovi, prostor, događaj i stanja poslužili su autoru za razvijanje vlastitih tema, kao npr., statičan opis Suzanine cjelovite ličnosti obličjem i vrlinom, dinamičan opis pripreme za kupanje, reakcija straha na bezočnu ponudu staraca, refleksije na odjek razglašenja njezina grijeha, čistoća optužene kao poticaj uvođenju kataloga vjernih i nevjernih žena u Bibliji i mitologiji. Naposljetku i sva upozorenja, savjeti, prijekori i apeli ženama, pozivaju se na Suzanin uzor. Suci koji poželješe Suzanu stoje joj u opreci kao grijeh naspram vrlini te su stoga zahvalan predmet opisa u raznovrsnim situacijama: trenutak rađanja plama pohote i njihova grešna ljubav, uz refleksije autora o razumu koji starcima nedostaje; dramatičan trenutak pripreme za napad na iznenađenu Suzanu; duhovito prisposobljanje sudaca s katalogom životinja; trenutak smrti minuciozno

¹⁵ Svi biblijski citati preuzeti su iz izdanja Vulgate: Sveto pismo, prev. Ivan Evandelist Šarić, sv. I, Sarajevo 1941, sv. II, Sarajevo 1942.

razrađen. Brojnost autorovih refleksija na istu temu ne treba posebice isticati. Možda samo najvažnije: upozorenje na podrijetlo i narav grijeha, apel mladeži, kao i sve refleksije autora koje se pretvaraju u glas gnjevnog pisca-komentatora.

Novi likovi koje unosi Marulić u *Suzanu* ističu se i na kompozicijskom planu. Joakin i Suzanina svojta dobivaju pozamašnu ulogu u Marulićevu tekstu utjelovljujući aktere pomoćnike protagonistici, premda u Bibliji o njihovoj kakvoj djelatnosti nema ni spomena. Joakim brani ženu napadajući suce — čime kompozicijski unosi nov element zatezanja napetosti, a u relaciji sa stvarnošću briše svaku eventualnu sličnost s junakinjama inkvizicijskih istraga koje su usamljene u postupku ispitivanja jer nemaju svjedoka svoje pravednosti. Muževa tužaljka za ženom i plač rodbine imaju i funkciju uvjerljivosti i djelovanja na čitatelja. Marulić tetoši svog čitatelja udovoljujući njegovoj gotovo srednjovjekovnoj znatiželji za najsitnijim detaljima osnovne priče.

Uspoređivanjem priča dade se zamijetiti da je predložak *Judite* sažiman na zato potrebnim mjestima prema diktatu potreba epa, dok je priča o *Suzani* toga postupka lišena jer je predtekst manje *epičan* nego *Juditin*, a ni Marulićev književni uradak nema nipošto ambicije epa. Marulić je na toj biblijskoj priči razvio kompoziciju u skladu sa zadaćom književne vrste koju je oblikovao.

Kratka priča nije imala potrebu za diobom na poglavlja ali renesansno načelo jasne simetrične kompozicije koju sadrži *Judita* postoji i u *Suzani*, premda nije istaknuto. Pažljivije oko zamijetiti će da je stih »Čuvši besidu suj, viru jim podaše«, uz koji Marulić na margini bilježi »Suzanu osudiše«, 389. od ukupno 780 stihova. Dakle, prelama poemu na dva gotovo podjednaka dijela. Prvi dio za jedan je stih manji od polovice ukupnih stihova. Tim se retkom prividno dokončava tragična epizoda. U drugoj polovici poeme dolazi do potpunog preokreta i zamjene uloga žrtve i tužitelja. Kretanje radnje k pozitivnom razrješenju odnosi prevagu za jedan stih nad količinom stihova koji opisuju vrijeme događanja zla i nepravde. Polaran razmještaj priče uređen je matematički razložno.

Simetričnost kompozicije Marulić prenosi i na mikro–dijelove poput prozopografije Suzane budući da njezin opis — utjelovljenje načela kalokagatije — raspoređuje prema podjednakoj zastupljenosti stihova u kojima se opisuju tjelesna ljepota i onih u kojima se opisuju njezine duhovne vrline. I opis s prostornim podatkom¹⁶ autor koncipira na vertikali profano / sakralno: Joakinov vrt, bogat i uređen, ima sakralnu projekciju u bogatstvu i plemenitosti duše pravednika.

V.

Kompozicija djela u neposrednoj je vezi i s tretiranjem napetosti u *Juditi* i u *Suzani*. I na toj se kategoriji odrazila važna činjenica da je riječ o predlošku poznatom čitatelju: s jedne strane, autor neprestano eksplicira i pojašnjava svaki

¹⁶ Usp. Zoran Kravar, *Barokni opis*, Liber, Zagreb, 1980.

postupak i situaciju eliminirajući eventualnu nejasnoću ili dvoznačnost na razini priče a, s druge strane, pokušava i u zadanim okvirima zatezati zbivanja rabeći u tu svrhu kompozicijska načela epske retorike, ali uvodeći i neke druge postupke, poput sitnijih preinaka na predlošku kojih priča djeluje uvjerljivije u kontekstu literarizirane svakodnevice. U obje biblijske obrade u tom segmentu pisac postupa gotovo istovjetno.

U *Juditi*, primjerice, odgađanje napetosti autor postiže, među ostalim, i detaljima pripreme junakinje za akciju. Nakon molitve slijedi priprema za odlazak u neprijateljski tabor. U Bibliji se detalj pripovijeda linearno bez »suvišnih« detalja: »Viknu služavku svoju, siđe u kuću svoju, skide sa sebe pokorničku haljinu i svuču svoju udovičku odjeću« (*Judita*, 10 2). Marulić ponešto preinačuje tekst, ubacuje detalje kojih Biblija nema: »Tako se ona pomog svetimi molbami,/ prostrav kolina nog, dviže gori rami,/ i sašad skalami, Abru svoju dozva/ ka, jer pod svitami spaše, jedva se ozva./ Ona ju ne psova da reče: Opravi se/ i pojti van krova sa mnom sad spravi se/. Toj rekši, izvi se iz vriće i vodom/ po puti umi se i namaza vonjom« (1080-1087).

Trenutak bliske svakodnevice literarnog je podrijetla. Sličnim se detaljima epika zaodijeva od Homerove *Ilijade* naovamo, ali Maruliću atmosfera tajanstvenoga noćnog izlaska (bez ikakva objašnjenja vjernoj sluškinji, koja se ne usudi ni zapitkivati o razlozima gospodaričina čudna ponašanja) izvrsno služi i kao poticatelj uzbuđenja pred veliki događaj. Katalog ljepotica, kojim se zaokružuje uljepšavanje udovice i pripremanje tajanstvenog odlaska, olabavljuje najavljenju napetost do novog piščeva povratka pripovijedanju.

Napetost razbija i autorova nakana da svaki postupak liši aure sumnje u eventualnu Juditinu grešnost: »Oloferne nju kad prid sobom ugleda,/ u ljubavi zašad, sarce mu uspreda; slaja mu bi meda, da gorkost će žerat,/ studeniji leda kada bude ležat« (1410-1414). Leksički inventar petrarkističke poezije — *ljubav, sarce, med, gorkost, led* — stvorili su naturalističko antitetično pretkazanje, a ne petrarkističku *ljuvenu* situaciju. A upravo taj pomišljaj Marulić je htio otkloniti: na Juditinu čistoći, unatoč »hodađu po ivici erotske žrtve«, nije se smjela pojaviti ni jedna mrlja sumnje. Da nije riječ o slučajnosti, potvrđuje više takvih mjesta. Npr. Marulić opravdava i Juditine riječi hinjene podločnosti i divljenja Holofernu. Među ostalim, lijepa udovica laska galantnošću zaljubljene plemenite *gospoje* ovako: »raba ću bit temu za moga života/ ako mu sam čemu, zna njega dobrot«, a pripovjedač ne odolijeva dodati tumačenje: »Tako riči mota Judita vesela,/ da je ta pohota Oloferna svela/ na taka jur mela da će leći nice,/ a gradi i sela steći parvo lice«, (1395-1400).

U istu kategoriju zatezanja pa opuštanja napetosti pomoću uvođenja sličica sa psihološki obojenim detaljima svakodnevice ide i sitna preinaka predloška. Naime, Marulić *Juditi* stavlja u zadaću da potpomogne Holofernu da se opije, a u Bibliji stoji: »Holoferne se razveselio s nje, i pio je vina vrlo mnogo, toliko, koliko ga još nikad u životu svojemu nije pio.« (*Judita*, 12 20). Podosta obezličeno pojašnjenje Holofernova pijanstva Marulić je učinio uvjerljivijim a Juditin lik plastičnijim.

U *Suzani* je odgađanje napetosti postignuto sličnim postupcima. Npr., trenutak u kojem čitatelj očekuje da starci zaskoče Suzanu («Tako steć za mistom gdi stablo jablana/ šćićaše njih listom — dojde Suzana», 211-212), odgođen je njezinim pripremama za kupanje, naputcima služinčadi što joj sve od toalete treba donijeti. Česta su i »istrčavanja« pisca kad čitatelju otkriva razrješenje kroz komentare o nepobjedivosti istine. Npr.: »a to t' neće biti, jer će laž iztašćat./ Bog će toj hotiti, istina čista ostat« (323-324), što se ponavljaju u nekoliko navrata. Primjerice, nakon Suzanina utjecanja Bogu pjesnik nagovještuje: »I glas nje, do Boga došad, bi uslišan« uvjeravajući čitatelja kako se ne valja bojati onih koji samo puti mogu naškoditi, i umiruje ga u pogledu neupitnosti božanske pravde i istinoljubivosti.

VI.

Epsko i dramsko nisu u neupitno povlaštenoj poziciji u kršćanskom epu budući da komentar pisca u toj epskoj vrsti zasigurno ne zateže luk napetosti. I epsko i dramsko na neki način stoje u službi komentara s religioznim nabojem. A komentar eksplicira pouku i poduku. Katkad se kršćanska nakana odčitava jasno iz samog zbivanja, što je već viđeno u epskoj tehnici pripovijedanja *Judite*, te su komentari nešto rjeđe potrebni nego u drugom tipu priče kakav je *Suzana*. Zagonetna zbivanja izvan očiju javnosti u Joakinovu vrtu trebaju piščev komentar jer im je Bog jedini svjedok, Daniel njegov glasnik, a pisac posrednik prema čitatelju. Joakinov vrt i na planu epike postaje poprištem borbe zla i dobra poput zla i dobra u ljudskoj duši. To znači da se piščeva dosjetljiva usporedba uređena i bogata vrta i ljudske duše s početka poeme prenosi alegorijom i na prostor priče.

Marulić se u *Juditi* koristi epizodom Arfaksadova pada kao mikro–pričom za makro–postupak prikaza neslavna sloma Holoferнове oholosti, a u *Suzani* također opis (prozopografiju) rabi kao element zapleta. Ideja kalokagatije (utjelovljena u liku Suzane) postaje u sebi latentna antiteza jer je sklad u pogibelji da se razbije prema načelu jedinstva suprotnosti: Suzanina ljepota i bogobojaznost prijete da se razdvoje na principu djelovanja silnica suprotnih polova zato što će ljepota isprovocirati nečiji grijeh, a to će dovesti Suzanu do ruba propasti: ljepotom je nehotice privukla zlo a dobrotom ga (bogobojaznošću) odbija. Proizlazi da u *Suzani*, i kad je posrijedi umanjenje značenja kategorije epskog, piščeva intervencija dobiva mnogo veću važnost nego u *Juditi*. Naime, opisi su također dio piščeve intervencije u predložak, a upravo je njih autor iskoristio za mjesto zametka priče i to priklanajući se dvama temeljnim retoričkim postupcima biblijske epike: alegoriji i antitezi. Iz toga proizlazi da se i odrednicom epskog dva Marulićeva djela ponašaju u skladu s položajem priče u njima (već prethodno analiziranim), odnosno da je u samoj osnovici *Suzane* moralistička propovijed a priča (i događaj) je samo *exemplum*.

Epsko u *Juditi* pak dirigira neke druge radnje svom autoru: ponajprije, Marulić se lišava svega suvišnog što opterećuje osnovnu liniju radnje, poput svakog

gomilanja podataka, te detaljiziranja u vidu nabiranja mnogih lokaliteta, primjerice, što je u biblijskom tekstu uobičajeno. Istom se postupku priklanja i u *Davidijadi*. Ti su postupci opće dobro svakog epa kojemu upravo dimenzija epskog zabranjuje upotrebu elemenata kronike. Sve opće tvorca epa svodi na individualno koristeći se dramtiziranjem i psihologiziranjem.

Epsko i dramsko često se isprepleću u *Juditi* i *Suzani* u tolikoj mjeri da ih je katkad teško posve razdvojiti. Primjerice, prethodno opisani postupci odgađanja napetosti pripadaju ujedno i načinu izlaganja priče i dramtizaciji priče. Isto tako dijalog je u Marulićevu spjevu češće nositelj informacija i stepenica u razvoju priče nego neposredan izraz dramskog naboja. S druge strane, čisto dramski naboj unijet će Marulić katkad u tekst kao dio procesa približavanja priče čitatelju kroz naoko sitne plastične detalje literarizirane svakodnevice. Npr., pripovjedni detalj proširenja uloge Juditine sluškinje u činu pogubljenja Holoferna. Stojeći pred *kamarom* Abra čuva stražu gospodarici, a čitatelju podiže dramatičnu tenziju najvažnijeg trenutka u epu. Također, opis oluje u duši svećenika Ozije izazvane nezadovoljstvom građana opsjednute Betulije, koji već glavinjaju od žeđi, također je dramski isječak pred prekretnicu ka rješenju. Zanimljivo je da je opis duševnog stanja u tom jednom trenutku dramatičniji od odgovora Ozijina na napad puka. Riječ je o dijelu teksta koncipiranom u obliku dijaloga između nezadovoljna naroda i zabrinuta vođe — velikog svećenika — a između neposrednog govora upliće se autor usporedbom Ozijina jada s brodom progonjenim »strašnim vitrima«. Zašto je autor dramatičniji u takvoj pjesničkoj slici nego u dijalozima teško je sa sigurnošću odgovoriti. No, možda upravo tu leži odgovor na pitanje koje se nužno nameće tijekom usporedbe epskih i dramskih djela što se pripisuju Maruliću: zašto u Marulićevim epskim tekstovima ima više dramskog nego u prikazanjima u kojima suvremeni čitatelj očekuje prevlast tog elementa?

Mogućnosti za odgovor i nisu tako brojne: ponajprije, prikazanja koja neki književni povjesničari pripisuju Maruliću¹⁷ pretežito su prijevodi stranih tekstova talijanskih autora te se ne može govoriti o dramskim elementima u djelima kao kad je riječ o originalnom autorstvu. Dakle, prevoditelj je prihvaćao već gotova rješenja svojih uzora. Ipak, ovu se primjedbom ne mora uzeti bezrezervno jer u tim prijevodima ima podosta otklona od teksta predložka,¹⁸ što znači da se moglo odstupiti i u pravcu intenzivnije dramtizacije teksta ako se to učini potrebitim autoru sklonom njegovanju dramskog iskaza. No činjenica da u prikazanjima koja se katkad pripisuju Maruliću to nije učinjeno, ne mora ništa govoriti o autorstvu. Možda je odgovor u nečem drugom: crkvena prikazanja nisu dramsko štivo *par excellence*.¹⁹ Dramatično u klasičnom smislu pojavit će se u europskoj drami tek

¹⁷ Maruliću se najčešće pripisuju: »Istorija svetog Panucija«, »Prikazanje od nevoljnoga dne od suda ognjenoga, napokonji koji ima biti«, »Govorenje svetoga Bernarda od duše osujene« i »Muka svete Margarite«. Usp. o tome npr., M. M a r u l i ć, *Drame*, priredio i predgovor napisao Slobodan P. N o v a k, Zagreb 1986. Marulićevo autorstvo tih tekstova nije općeprihvaćeno u znanosti.

¹⁸ Vidjeti o tome S. P. N o v a k, n.d., str. 36 i dalje.

¹⁹ Usp. Cesare M o l i n a r i, *Istorija pozorišta*, Beograd 1980.

s obnovom antičkog teatra. Crkvena prikazanja su tekstovi namijenjeni scenskom predstavljanju pisani u dijaloškoj formi, ali narativnog su karaktera.²⁰ Gledamo li na tekstove nejasnog autorstva iz te, žanrovske vizure (a valjalo bi gledati), vidjet ćemo da se narativno obilježje dijaloških segmenata epskih djela, kojima je pouzdano autor, podudara s istovjetnim obilježjem dijaloga u crkvenim prikazanjima odnosno sa sudbinom dramskog elementa u njima. Međutim, to je generalno gledanje dramskog elementa i tiče se generičkih osobina biblijskog epa i crkvenih prikazanja pa se na osnovi tog podudaranja, ili nepodudaranja, također ne mogu donositi zaključci o autorstvu.

VII.

Uz problem dijaloškog vezuje se i tema molitve²¹ u Marulićevu opusu. Molitve su dio izravna obraćanja nekog od protagonista (pojedince ili čitava naroda) Svevišnjemu, a u biblijskom epu i poemi imaju važnu zadaću. U presudnim trenucima one generiraju akciju, poput napeta luka usmjeruju strelicu pozitivna djelovanja u izvor zla pretvarajući se u zaštitno polje pozitivne energije onih dobrih. Marulić uvodi molitvu u predtekstom predviđenim trenucima priče. Međutim, i tu postupka samosvojno čineći iskorak u pojačavanju važnosti molitve u odnosu na Bibliju samu. Tamo gdje u biblijskom tekstu postoji već sročena molitva on preuzima njezin sadržaj, leksik i kompoziciju. Takva je Juditina molitva, ujedno i najopsežniji molitvoslovni tekst i epa i Knjige o Juditi. Preostale molitve oslanjaju se također na predložak ali se odnose prema njemu kao tekst prema nacrtku, razrađujući temu više ili manje opsežno, a iz neupravnog prelaze na formu upravnog govora. Takve su molitve puka izraelskoga kojih je također ukupno tri, simetrično broju Juditinih molitvi (u molitve pripada i Juditina pjesma zahvalnica). Molitve puka izraelskoga u Bibliji znatno su kraće u odnosu na Marulićeve, koje su cjeloviti zatvoreni tekstovi brižljivo strukturirani. Opaske o molitvama u *Juditi* mogu se primijeniti i na one znatno kraće u *Suzani* — gotovo posebne podvrste — što bi mogle pripadati kategoriji vapaja. Prema broju stihova najduže je Suzanino tuženje Bogu a za njim Joakinovo i, naposljetku, vapaj rodbine i znanaca koji je ispraćaju na stratište. Igre brojka — dva puta po tri u *Juditi* i tri molitve u *Suzani* — pokazuju da simbolika brojeva diktira autoru odnos dijelova i cjeline u kompoziciji teksta, i da u djelu tog splitskog humanista ništa nije prepušteno slučajnosti.

Od zadanih koordinata građenja molitvoslovnog teksta ne udaljuje se Marulić ni u samostalnim molitvoslovnim cjelinama — pjesmama poput npr., kraće

²⁰ U *Kazališnim teorijama* Marvinina Carlsona, 1, Zagreb 1996, prev. Lara Hölbling Matković, taj tip teatra nije ni spomenut među pregledom dramskih teorija srednjega vijeka što govori o tom da ga autor i ne drži dramom u punom smislu te riječi.

²¹ Autorovo obraćanje Bogu, u ulozi pjesnika i pripovjedača, i molitva Bogu nekog od protagonista ne pripadaju istim retoričkim kategorijama. Molitvu valja promatrati kao samostalnu kategoriju sastavljenu više na tragu kršćanske retorike, a različite oblike komunikacije pjesnika sa Svevišnjim kao dio naslijeda antičke retorike, one što je dio *zakona starih poet*, tek najnužnije kristijaniziranoga.

dijaloške »Govorenje duše osujene i odgovor Isusov«. Prvi dio »Duša osujena govori« sastavljen je od sedam logičkih cjelina koje se pažljivim iščitavanjem pjesme dadu primijetiti: jadikovke, samoprijekora, konstatacije grijeha, kletve, reminiscencija, kajanja, apela. Sedmodijelnost u iskazu osuđena grešnika nije odabrana slučajno: valja podsjetiti da ima upravo sedam smrtnih grijeha. Drugi dio »Odgovor Isusov« sastoji se od tri dijela: kletve, prijekora i osude, ne računamo li kršćansku retoričku formulu doksologije. Višeznačnost brojke tri ne treba posebno ni isticati. Pažljivo iznošenje građe (simetričnost, antitetičnost, simbolika brojeva) obilježje su i mnogih drugih kraćih molitvoslovnih Marulićevih tekstova.

*

Retorički postupci, kojima se autor priklanja u gotovo svakom svom zahvatu na predlošku da bi ostvario vlastitu kreaciju književnog djela, pokazuju i dokazuju da Marulić vuče namjerne i logične mozaične poteze zbog stvaranja dviju priča s dostatnim generičkim razlikama ali i da bi diferencirao njihovu namjenu recipijentu. Obojimo li npr. crvenom bojom pločice mozaika koje sadrže glavninu postupaka (uvođenje elemenata mitologije, katalozi, opisi osoba, situacija, vremena prostora, i mnogih drugih), najuočljivijih u tekstovima samim, dobit ćemo retorički nacrtak humanističkog biblijskog epa (*Juditu*) i nacrtak humanističke biblijske poeme²² (*Suzanu*). Poslužimo li se bojenjem i retoričkih postupaka opisanih u ovom članku, pa ih npr. obojimo u plavo, vidjet ćemo da njihova glavnina — nagoviještena u uvodu u pet točaka — ničim bitnim ne proturječi crvenoj liniji. Dapače, znatno potpomaže kompletiranju cjelovite retoričke slike o Marulovim djelima i služi kao retorički materijal kojim se potkrepljuje da Marulić svaki postupak u vrijeme stvaranja *Judite* i *Suzane* brižno osmišlja.

---

²² Suzanina generička pripadnost još uvijek se različito imenuje u književnoj povijesti: najčešće *poemom* i *parafrazom*. Od tih dvaju naziva *biblijskoj poemi* sam nešto sklonija nego *parafrazi* samo zbog toga što su se u termin *parafraza* naselila različita, danas već raznorodna značenja koja su se prilično udaljila od pojma biblijske versificirane parafraze kojoj bi *Suzana* mnogim svojim osobinama najvećma odgovarala. Što se tiče naziva *poema*, držim da je preciznije određenje koje dobiva pridjevom *biblijska* posve dostatno za shvaćanje o kakvom je djelu riječ za razliku od šireg određenja koje nosi ime kršćanska poema.